

Розділ IV. РЕЛІГІЙНІ МЕНШИНИ ТА РЕЛІГІЙНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ

Людмила Филипович (Україна)

РЕЛІГІЙНІ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА ПРАВОВИЙ СТАТУС, ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Наприкінці ХХ століття в результаті всесвітніх економічних, екологічних, демографічних, політичних, соціальних та культурних змін остаточно завершується доба моноетнічності, монорелігійності, моносвітоглядності людства. Більшість народів і країн перетворилися або перетворюються якщо не в мульти-, то в полікультурні, полірелігійні суспільства, в яких поруч із домінуючими етнічними, релігійними, мовними та іншими спільнотами існують так звані меншини. Наявність останніх породжує складні ситуації та конфлікти в соціумі, який мав би бути зацікавленим у їх розв'язанні, оскільки тільки так можна гарантувати його стабільність і довговічність. Проблеми буття меншин в сучасному світі (в теоретичному і реальному вимірі), їх співіснування з етнічною чи релігійною більшістю стають глобальними і актуальними для всіх держав і народів.

Під меншиною в світовій науці¹ та міжнародному праві² розуміють меншу за чисельністю групу людей (у порівнянні з рештою населення держави), “яка не займає панівного становища і члени якої – громадяни цієї держави – володіють з етнічної, релігійної чи мовної точки зору характеристиками, що відрізняються від характеристик іншої частини населення, і виявляють, навіть якщо і опосередковано, почуття солідарності з метою збереження своєї культури, своїх традицій, релігій або мови”.³ Це визначення є найбільш поширеним в міжнародній практиці і ним користуються в усіх міжнародних документах, зокрема Декларації ООН про права меншин (Декларація з прав осіб, що належать до національних чи етнічних, релігійних і лінгвістичних меншин) та Декларації ООН проти всіх видів дискримінації на основі віри, світогляду, релігії. В їх основу була покладена інтерпретація меншин, дану Аланом Сорті в розвиток запропонованого в свій час (1979) розуміння релігійних меншин проф.Ф.Капоторті. Його неодноразово доповнювали і удосконалювали.⁴ Конвенціями і Деклараціями ООН визначалося не лише поняття “меншини”, а й окреслювалися їх права, засуджувалася будь-яка дискримінація кількісно невеликих і якісно відмінних груп громадян держави, які не мають в ній домінантного статусу і за своїми характеристиками вирізняються від більшості населення, а тому вимушені об'єднуватися для захисту своїх прав і досягнення рівності з титульним етносом, пануючою мовою і поширеною релігією.

Виходячи з вище наведеного, можна сказати, що меншина – це така група людей, які об'єднані за певними ознаками, що вирізняють їх серед певної більшості населення. За об'єктивними критеріями вона є кількісно менша, ніж та чи інша певними ознаками визначена частина населення держави, яка становить більшість. Меншина, складаючись із громадян даної держави, як правило, не знаходиться у панівному (домінуючому) становищі. Їй характерні риси, які відмінні від відповідних рис іншої частини населення. За своїм суб'єктивним критерієм меншина виявляє почуття солідарності, що спрямоване на збереження своєї ідентичності.

За основні вирізняльні характеристики для меншин виділяють етнічність, релігію, расу або мову. Відтак вони постають як етнічні або мовні, релігійні або расові меншини.

Виходячи із загального розуміння меншини, релігійну меншину можна визначити як об'єднання віруючих певної конфесійної зорієнтованості, яке в тій чи іншій країні або її регіоні, а то й у світі загалом має незначну поширеність і включає

невелику кількість своїх послідовників, співіснуючи при цьому із глобальними релігійними системами і відчуваючи в своєму функціонуванні часто (прямо чи опосередковано) в тій чи іншій формі негативну реакцію з їх боку.⁵

Релігійні меншини як феномен існують здавна. Серед багатоманітних первісних форм релігії без сумніву були й такі вірування, які не мали підтримки більшості населення, хоч, враховуючи те, що кожна спільнота мала своїх богів, можна передбачати, що те суспільство повністю складалося із релігійних меншин, бо ж релігійна більшість просто ще не сформувалася. З появою ж етнічних релігій існування релігійної меншості стало більш помітним. В ранніх державах поруч із носіями національної релігії існувала інорелігійна спільнота, яка пов'язувала себе або з іонаціональною належністю носіїв інорелігії, або з неофітством окремих представників домінуючого народу, керованих прагненням релігійного реформаторства. Лише з появою світових релігій релігійні меншини втрачають суто етнічну детермінацію, хоч вона й продовжувала ще тривалий час визначати належність до того чи іншого інорелігійного утворення.

Вирішальним, на наш погляд, у статуюванні релігійних меншин став період буржуазних революцій, після яких Європа остаточно роз'єдналась за релігійною ознакою, порушивши усталені кордони панування тієї чи іншої християнської конфесії. Про це, до речі, писав і М. Драгоманов, фіксуючи втрату Європою релігійної цілісності не як трагічну помилку, а як об'єктивну реальність, що впливала на зростання демократизму держав, розвиток прав і свобод людини, перш за все права на свободу совісті, розуміючи, що романтичні прагнення до нібито колись існуючої релігійної єдності не мають під собою ніякого ґрунту.⁶

Релігійні меншини можна розглядати як наслідок релігієгенезу, як його необхідний фермент. І якщо спочатку ґрунтом для їх появи була етнічна належність, то з часом релігійна меншість постає на базі різних витлумачень віровчення, обрядових елементів, системи організації общини, церкви.

Протягом тривалої і складної історії релігій ті чи інші їх системи досягали статусу домінантних (majority) чи навпаки - недомінантних (minority). На сьогодні світ загалом визначився в тому, в яких країнах і які релігії там є релігійною більшістю та релігійною меншістю, хоч можливі деякі зміни в їх домінантному чи недомінантному стані.

При визначенні "релігійна більшість" чи "релігійна меншина" України науковці мають певні труднощі. Тут треба керуватися принципами історичності, об'єктивності, діалектичності, регіональності і виходити з того, яка релігія для нашої країни є історичною, традиційною, повсюдно поширеною і найбільшою кількісно. В Україні абсолютно домінуючим є християнство в таких його конфесійних формах, як православ'я, католицизм, в тому числі греко-католицизм, протестантизм (класичний та реформований). Особливе місце займає іудаїзм, який не є ні домінуючою більшістю, ні релігійною меншістю. Іудейська громада України одна з найбільших в Європі, а євреї здавна живуть в Україні.

До релігійних меншин ми відносимо релігійні течії, які репрезентовані обмеженою кількістю своїх послідовників й складаються лише з декількох громад, що не мають всеукраїнського управлінського центру, а інституалізація яких часто носить сектантський характер. Тому релігійною меншиною в Україні може вважатися об'єднання послідовників будь-якої релігії (національної чи навіть світової), які за своєю чисельністю складають дуже незначну частину серед мешканців нашої країни. Серед останніх: релігії національних меншин, що проживають в Україні; нові для України релігійні течії; так звані природні або автохтонні релігії, що зійшли з історичної арени українського релігійного життя, але нині відроджуються; відносно

малочисельні християнські церкви (як правило протестантського напрямку).

Релігійна меншина не є сталою одиницею. Вона - рухома, бо може втрачати статус меншини в результаті кількісного зростання своїх послідовників, територіального поширення. Так відбувається, наприклад, з кримськими татарами, після масового повернення яких на свою історичну батьківщину – Крим іслам із релігійної меншини України перетворюється на релігію одного з корінних народів нашої держави. Кількість віруючих-харизматів і зареєстрованих ними церков за останні роки зросла в 5 разів, що дає підстави неохристиянські п'ятидесятницькі течії вже не зараховувати в релігійні меншини. В результаті плідного спілкування окремих громад християн віри євангельської створене Всеукраїнське об'єднання "Церкви Півного Євангелія", яких сьогодні в Україні вже 191, а не 3 як це було в 1991 році. Разом з такою динамікою в Україна є деякі релігійні меншини, які не змінили свій статус, залишаючись малочисельними організаціями. Серед них Всесвітня віра багаї, буддисти, іудео-християни, караїми, кримчаки, рідновіри, сведенборжці.

Сьогодні діяльність релігійних меншин в Україні регулюється Конституцією України (ст.35) та Законом "Про свободу совісті та релігійні організації", які є правовим фундаментом для повноцінного здійснення свободи совісті, свободи релігії або переконань, вільної діяльності релігійної організації. В Законах України відсутній поділ релігій на традиційні і нетрадиційні, на історичні і нові, на домінуючі та не домінуючі, на більшість і меншість за релігійною ознакою. Щодо громад релігійних меншин, релігій національних меншин, нових релігій не використовується якийсь специфічний термін. Всі релігійні об'єднання будь-якої конфесійної орієнтації покриваються поняттям "релігійні організації", що є абсолютно справедливою і демократичною нормою.

За нині діючим Законом правовий статус релігійної меншини ідентичний правовому статусу будь-якої релігійної організації і базується на двох визначальних принципах: відокремлення церкви від держави і рівність всіх релігій перед законом. Жодній із існуючих в Україні релігій не мають надаватися якісь переваги, не визначаються пріоритетні релігії. Проголошено, що всі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом (ст. 5). Законодавство України не передбачає якихось привілеїв чи обмежень релігіям, що вирізняються давністю існування тієї чи іншої конфесії, традиційністю (відповідність культурним традиціям нації), чисельністю релігійної організації, її внеском в розвиток культури тощо. Обмеження стосуються лише тих випадків, коли релігійна активність вступає у протиріччя з діючим законодавством і несе загрозу суспільній безпеці, порядку, фізичному або психічному здоров'ю громадян, моралі, тобто головним правам і свободам інших осіб.⁷

Більшість проблем, що виникають в Україні щодо релігійних меншин, лежать не в царині права і навіть не в сфері практичної його реалізації, хоч остання потребує особливої уваги і значного покращання. Найчастіше, це проблеми посттоталітарної свідомості, суспільної та індивідуальної, коли кожний інший, не такий, як "я", сприймається як ворог. Сьогоднішній характер взаємин між релігійними меншинами та українським суспільством залежить від здатності суспільства, кожного громадянина подолати ідеологічну спадщину комунізму, сприйняти ідеї демократії та плюралізму, зокрема релігійного, не як абстрактні концепти, а як життєві принципи і надцінності.

Треба враховувати, що в Україні втрачено притаманне самій природі українців (на території України здавна проживали люди різних національностей і відповідно різних віросповідань) толерантне ставлення до інаквовіруючих. В минулому цей неписаний плюралізм не знаходив відповідного закріплення на державному рівні у спеціальних законах чи вердиктах, оскільки Україна була частиною інших етнічних

держав, де панували інші етнічні архетипи і форми ставлення до іновірців. І в Росії, і в Польщі до українців (православних і неправославних), інших народів ставилися як до другосортних. Тому давню традицію природної толерантності українців, яка закріплена в українському законодавстві, необхідно зробити діючою нормою як самого Закону, так і реального життя.

Завдяки входженню України в світ відбувається її знайомство з різними моделями державно-церковних відносин. Великою спокусою є автоматично (у формі простого копіювання) одну з них перенести на український ґрунт. Але такі спроби приречені на невдачу, оскільки будь-яка модель - це результат взаємодії як загальних, так і специфічних особливостей національного розвитку кожної країни, що зумовлене історією, ментальністю її народу. Жодна із існуючих моделей - ні так звана "американська", а ні "європейська" (хоч і тут не існує якоїсь спільної для всіх країн) - не може вповні задовольнити Україну, як і решту колишніх республік СРСР, бо не забуваймо, що всі ми з простору, який не визнавав цінності ні релігії, ні держави. Тому кожна країна має виробити свою власну модель таких стосунків із врахуванням традицій, специфіки свого розвитку і потреб.

Формування відносин між релігією і новою Україною ускладнюються ще й тим, що не завжди національний інтерес збігається, іноді й суперечить, деяким міжнародним правовим нормам. Як їх узгодити, якщо країна прагне бути цивілізованою державою, дотримуватися основних міжнародних принципів свободи совісті, а конкретний випадок суперечить національним інтересам, які завжди є пріоритетними для тої чи іншої країни. Чи рішення американського суду про депортацію Махаріши Махеш Йоги із Америки не означало дискримінацію його права на свободу совісті? Чи заборона на в'їзд до Великобританії або ж України Сан Мен Муна? В таких випадках необхідно, враховуючи міжнародну реакцію на свої закони, постанови, дії тощо, відстоювати свій національний інтерес шляхом грамотного і професійного узгодження рішень влади із міжнародними документами і практикою в сфері свободи совісті.

Зрозуміло, що тут існує багато проблем, але шляхів їх розв'язання лише два: або демократичний, або тоталітарний. Тому Україна із застереженнями віднеслася до досвіду Росії із прийняттям нового Закону, який значною мірою обмежує діяльність релігійних меншин, ввівши дискримінаційні щодо них умови.

Прийняті в Україні законодавчі акти щодо свободи совісті, релігій і віросповідань, які вважаються одними із найдемократичніших у Європі, мали б створити ідеальні умови для функціонування всіх релігій, в т.ч. і релігійних меншин. Але реальність подеколи інша. Не кажучи про окремі випадки неприязні до релігійних меншин на побутовому рівні, занепокоєння викликає дискримінаційна позиція місцевих органів влади, громадської думки та традиційних церков. В цілому ж в українському суспільстві панує щодо релігійних меншин нейтрально-негативні або негативно-ворожі настрої, що проявляється в однобічному інформуванні населення про "шкідливість сект і культів" (так називають у нас більшість релігійних меншин), у появі антикультових рухів і поширенні їх діяльності, у неоднозначній політиці держави. Незважаючи на декларовану Президентом, Кабінетом Міністрів, Верховною Радою України прихильність до міжнародних норм з прав людини та її основних свобод, до зафіксованого в Конституції України права на свободу світогляду і віросповідання, державні органи влади, особливо на місцях, часто порушують міжнародне та українське законодавство, поділяючи всі релігійні організації країни на традиційні(більшість) і нетрадиційні (меншість), надаючи переваги першим й обмежуючи або забороняючи офіційну діяльність останніх. Так, зокрема, в 1997 році адміністрація Києва - столиці України, де в останні роки зареєстровано 300 нових протестантських громад, заборонила здавати зали в оренду протестантам, які,

зрозуміло, відчувають брак молитовних будинків. Директори місцевих кінотеатрів та клубів вимушені були розірвати угоди з протестантами. Інший приклад: за поданням обласних управлінь у справах релігій відмовлено у в'їзді представникам багатьох релігійних організацій та закордонним місіонерам. Так, на Буковині серед заборонених тоталітарних сект, які завдають шкоди психіці людини, числяться громади Шрі-Чінмоя, Махаріши, мормонів, Білого Братства. Є випадки заборони місіонерської діяльності американцям в Рівненській області.⁸

В Україні держава не байдужа до діяльності релігійних меншин. З метою упередження міжконфесійних і міжрелігійних конфліктів, які ще доволі часто виникають, вона вимушена контролювати ситуацію в релігійній сфері. На жаль, наявність демократичного Закону “Про свободу совісті та релігійні організації” не завжди забезпечується відповідним механізмом його реалізації, що призводить до зволікань у реєстрації громад, у дозволі на будівництво культових споруд або поверненні тих, що колись належали релігійним меншинам, до свавілля місцевих владних структур, які не завжди дотримуються існуючого законодавства, інколи демонструють правову неосвіченість в сфері державно-церковних відносин, релігійної свободи тощо.

Частково означені недоліки в діяльності владних структур знімаються науково-практичними конференціями, семінарами, які організуються в Україні з ініціативи Міжнародної Академії свободи совісті і релігії за участю УАР, ВР ІФ НАНУ та Держкомітету у справах релігій. За роки плідної співпраці було проведено вже 5 таких заходів.

Набутий під час таких спілкувань досвід дасть можливість об'єктивно інформувати суспільство про новітні процеси в релігійній сфері, про статус релігійних меншин, вести діалог з інаквовіруючими з питань їх соціалізації, попередження небажаних соціально негативних наслідків, міжрелігійних конфліктів.

¹ Universal Minority Rights (ed. Alan Phillips, Allan Rosas). –Turku-London, 1995.- pp.16-30; Religious Human Rights in Global Perspective. – Boston-London, 1996.

² Международные правовые документы // Свобода совести, вероисповедания и религиозных организаций. – Киев, 1996. – С.70-86.

³ Исследования о правах лиц, принадлежащих к этническим, религиозным и языковым меньшинствам. Нью-Йорк, 1979.- С.109.

⁴ Исследования о правах лиц, принадлежащих к этническим, религиозным и языковым меньшинствам. Нью-Йорк, 1979; Andrysch Oldrick. Report on the Definition of Minorities. - Utrecht, 1989.

⁵ Релігієзнавчий словник. – Київ, 1996. – С.275.

⁶ Драгоманов М. Борьба за духовную власть и свободу совести в XVI)XVII столетии // Драгоманов М.П. Выбранные. –К., 1991. – С.130-131, 158-160, 167-174.

⁷ Див.: Международный пакт о гражданских и политических правах; Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии или убеждения // Свобода совести, вероисповеданий и религиозных организаций. – С.73, 77.

⁸ Агенція Релігійної Інформації. – Львів, 1997. - №16, 31, 41-42.